

İMAM GAZÂLÎ

TEHÂFÜTÜ'L
FELÂSİFE

FİLOZOFLARIN
TUTARSIZLIKLARI

Tercüme

İsmail KARAGÖZOĞLU

kayihan

İ S T A N B U L 2 0 2 6

İÇİNDEKİLER

Takdim	9
İmam Gazâlî	
Hayatı ve Eserleri	15
Felsefeye Dair Eserleri	21
Fıkha Dair Eserleri	24
Mantık'a Dair Eserleri:	25
Kelâm'a Dair Eserleri	26
Tasavvuf-Ahlâk'a Dair Eserleri	27
Tercüme Dair	29
Birinci Mukaddime	35
İkinci Mukaddime	37
Üçüncü Mukaddime	41
Dördüncü Mukaddime	42
Meselelerin Fihristi	45

BİRİNCİ BÖLÜM İLÂHİYÂT

-Birinci Mesele-

Âlemin Kadîm (Kadîm Olmak, Evveli Olmamak)	
Olduğuna Dair Filozofların Görüşlerinin İptal Edilmesi	49
Filozofların Görüşlerinin Tafsilatı	49
Filozofların Delillerinin Ortaya Konulması	50
Filozofların Delillerinin Aslına Yapılan İkinci İtiraz:	68
Filozofların Âlemin Kadîm Olduğuna Dair İkinci Delili	71
Filozofların, Hasımlarını "Zamanın Kadîm Olduğunu"	78
Kabul Ettirmeye Zorlamalarının İkinci Şekli	78
Filozofların Âlemin Kadîm Olduğuna Dair Üçüncü Delili	82
Filozofların Âlemin Kadîm Olduğuna Dair Dördüncü Delili	83

-İkinci Mesele-

Âlem, Zaman ve Hareketin Ebedî Olduğu Hakkındaki Filozofların Görüşlerinin İptal Edilmesi	91
Filozofların Birinci Delili.....	92
Filozofların İkinci Delili.....	94

-Üçüncü Mesele-

Filozofların, “Allah, Âlemin Yapıcı ve Yaratıcısıdır. Âlem, O’nun Eseri ve Fiilidir” Sözlerinin Aldatmaca Olduğunun Açıklanması	101
---	-----

-Dördüncü Mesele-

Âlemin Yaratıcısının Varlığını İstidlal Hususunda Filozofların Âciz Kaldıklarının Açıklanması.....	129
--	-----

-Beşinci Mesele-

Filozofların “Allah’ın Bir Olduğu, Her Biri İlletsiz Olan İki Vacip Varlığı Var Saymanın Caiz Olmadığı” Meselesinde Delil Getirmekten Aciz Kaldıklarının Açıklanması	137
--	-----

-Altıncı Mesele-

Filozofların Sıfatları İnkâr Konusundaki Görüşlerinin İptal Edilmesi.....	153
---	-----

-Yedinci Mesele-

İlk’in/Allah’ın Kendinden Başkasıyla Ortak Olmasının Caiz Olmadığı Ve Ondan Bir Fasılla Ayrılamayacağı, Akıl Yönünden Cins Ve Fasil Olarak Kısımlara Ayrılmasının O’na Tatbik Edilemeyeceği Meselesindeki Filozofların Görüşlerinin İptal Edilmesi	171
--	-----

-Sekizinci Mesele-

Filozofların, “İlk Olan Allah’ın Varlığı Basittir. Yani O, Mahza Varlıktır. Kendi Varlığına İzafe Olacak Mahiyet ve Hakikat Yoktur. Hatta O’nun Vacip Olan Varlığı Diğer Varlıkların Mahiyeti Gibidir” Demelerinin İptal Edilmesi Hakkındadır:	179
--	-----

-Dokuzuncu Mesele-

İlk Olan Allah’ın Cisim Olmadığını İspatlamak Konusunda Filozofların Aciz Bırakılmaları	183
---	-----

-Onuncu Mesele-

Âlemin Bir Yaratıcısı Ve Bir İlletin Bulunduğuna Dair Delil Getirmede Filozofların Âciz Bırakılmaları.....	187
--	-----

-On Birinci Mesele-

Filozoflardan Bazısının Görüşü Olan “İlk Olan Allah Kendisinden Başkasını Bilir. Nevi Ve Cinsleri De Bir Nevi Külli Olarak Bilir”
Sözlerinden Dolayı Aciz Bırakılmaları..... 191

-On İkinci Mesele-

Allah'ın Kendi Zâtını Bildiğine Dair Delil Getirme
Konusunda Filozofların Aciz Bırakılmaları 199

-On Üçüncü Mesele-

“Allah-U Teâlâ, Zamanın Şimdi, Geçmiş ve Gelecek Şeklinde Kısımlara Ayrılan Cüz'iyâtı Bilmez” Şeklindeki
Filozofların Görüşlerinin İptali 203

-On Dördüncü Mesele-

“Gökyüzü Canlıdır Ve Dâirevî Hareketiyle
Yüce Allah'a İtaat Etmektedir” Diyen Filozofların
Delil Getirme Konusunda Aciz Bırakılmaları 215

-On Beşinci Mesele-

Semâvâtı Hareket Ettiren Maksat Hakkında
Filozofların Zikrettiklerinin İptali..... 221

-On Altıncı Mesele-

Filozofların “Semâvâtın Nefisleri, Bu Âlemde Meydana Gelen
Bütün Cüz'î Hadiseleri Bilir” Demelerinin İptali..... 227

İKİNCİ BÖLÜM TABİAT İLİMLERİ

Tabiat İlimlerinin Asılları, Sekiz Kısımdır 237

Tabiat İlimlerinde Yukarıda Sayılanların Uzantıları (Füru) Yedidir 238

-On Yedinci Mesele-

Mucizeler Meselesi 243

-On Sekizinci Mesele-

İnsan Nefsinin Ruhani Ve Kendi Kendine
Kaim Bir Cevher Olduğuna Dair Akli Delil Getirme
Hususunda Filozofların Aciz Bırakılmaları..... 257

Filozofların Birinci Delili..... 261

Filozofların İkinci Delili..... 264

Filozofların Üçüncü Delili 267

Filozofların Dördüncü Delili	267
Filozofların Beşinci Delili.....	269
Filozofların Altıncı Delili.....	270
Filozofların Yedinci Delili	272
Filozofların Sekizinci Delili.....	273
Filozofların Dokuzuncu Delili.....	275
Filozofların Onuncu Delili.....	277
-On Dokuzuncu Mesele-	
Filozofların, “İnsan Nefislerinin, Var Olduktan Sonra Yok Olmaları Muhaldir. Onlar Ebedidir, Yok Olmaları Tasavvur Edilemez” Sözlerinin İptali.....	281
-Yirminci Mesele-	
Cesetlerin Dirilişi, Ruhların Bedenlere İadesi, Cismani Ateşin Varlığı, Cennet Ve Hurilerle İnsanlara Vaat Edilen Diğer Şeylerin Varlığını İnkâr Eden Filozofların Görüşlerinin İptali	289
Kitabın Sonu	311

İMAM GAZÂLÎ HAYATI VE ESERLERİ

İsmi ve Doğumu: İsmi Muhammed olup baba ve dedesinin ismi de Muhammed'dir. Lakabı "*Hüccetü'l-İslâm*" künyesi "*Ebû Hâmid*"dir. 450/1058 yılında İran'ın Horasan bölgesinin Tûs (bugünkü Meşhed) şehrinde dünyaya geldi.

Nisbesi "Gazâlî"dir. İmam Zehebî'nin naklettiğine göre bizzat kendisi, "*İnsanlar beni çift 'z' ile (Gazâlî diye) anıyorlar; hâlbuki ben Gazâle denilen bir köydenim*" demiştir.⁸

Ailesi: Fars asıllı olduğu sanılan İmam Gazâlî'nin ailesi hakkındaki bilgiler son derece azdır. Babası Muhammed, muhtemelen tasavvufa eğilimi bulunan, bir yandan Tûs'taki iplikçi dükkânında el emeği ürününü satarak geçimini sağlarken imkânı ölçüsünde ilim erbabına maddî destek sağlıyordu. Oğulları Muhammed ve Ahmed'in de iyi bir öğrenim görmelerini arzuluyordu. Onları dilediği gibi okutmaya ömrünün yetmeyeceğini anlayınca bir sûfi dostundan oğullarının eğitimiyle ilgilenmesini rica etmiştir.

Hocaları: 465/1073 yılında Ahmed b. Muhammed er-Râzkânî adlı âlimden fıkıh dersleri alarak Tûs'ta başlayan İmam Gazâlî daha sonra Cürcân'a giderek burada "İsmâilî" nisbesi ile tanınan bir zatın talebesi oldu.

Es'ad el-Meyhenî adlı bir dostunun kendisinden naklen anlattığına göre imam Gazâlî, beş yıl süren Cürcân'daki öğreniminden sonra bir kafilde içinde Tûs'a dönerken soyguncular tarafın-

⁸ Zehebî, *Siyeru A'âmî'n-Nübelâ*, XIX, 343-344.

4. el-Vecîz. İmam Gazâlî'nin fıkha dair eserler serisinin üçüncüsü olup kısa ve özlü ifadeleriyle daha sonraki âlimler arasında çok ilgi görmüş, şerh, hâşiye ve telhisleri yazılmıştır.

5. el-Fetâvâ. İmam Gazâlî'nin bazı fetvalarıdır.

6. el-Mustasfâ fi 'İlmi'l-Usûl. İmam Gazâlî'nin Nişâbur'da iken hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı sanılan kitap, gerek muhtevası gerekse etkileri bakımından onun en önemli eserlerinden biridir. Burada mantıkla fıkıh usulünü ustaca mezcetmiş olan İmam Gazâlî, aynı zamanda yeni mantık anlayışının da doğmasına zemin hazırlamıştır.

7. Hulâsatü'l-Muhtasar ve Nukâvetü'l-Mu'tasar. Şâfiî fıkının önde gelen âlimlerinden İsmail el-Müzenî tarafından kaleme alınan ve İmam Şâfiî'nin "el-Ümm" adlı eserinin hulâsası olan "Muhtasar min 'ilmi'l-imâmi'n-nefis Muḥammed b. İdrîs" kitabının özetidir.

8. Ğâyetü'l-Ġavr fi Dirâyeti'd-Devr. İmam Gazâlî'nin, talâk ile ilgili olarak Şâfiî fakihlerinden Kâdi İbn Süreyc'in görüşüne karşı telif ettiği bu eserinden beş nüsha zamanımıza ulaşmıştır.

9. et-Ta'lika fi Fürû'î'l-Mezheb. İmam Gazâlî'nin talebelik yıllarında kaleme aldığı, büyük bir ihtimalle derslerde tuttuğu notlardan oluşan bu eserin kaynaklarda haydutlar tarafından gasp edildiği nakledilen notlar.

Mantık'a Dair Eserleri:

1. Mi'yârü'l-İlm. Gazâlî felsefi konularda eser vermeye başlayınca Aristo felsefesinin dayanağı olan mantık konusuna da özel ilgi duymuş ve bu alanda *Mi'yârü'l-İlm*'i kaleme almıştır. Eserin, *Tehâfütü'l-felâsife*'nin bitirilmesiyle müellifin Suriye'ye gitmesi arasındaki on aylık süre içinde 1095 yılının son aylarında yazıldığı anlaşılmaktadır.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Rahman Rahim olan Allah'ın adıyla

(Allah'a duâ)

Allah'tan, her nihayeti kuşatan celâline ve her maksadı aşan keremine sığınarak üzerimize hidayet nurlarını akıtmasını, bizleri dalâlet ve günahın karanlıklarından korumasını, hakkı hak olarak gören ve ona tabi olanlardan ve uyanlardan eylemesini, bâtılı bâtıl olarak görüp ondan sakınmayı tercih edenlerden eylemesini isteriz. Peygamber ve velilerine vaat ettiği saadete erdirmesini, aldanma dünyasından göçtüğümüzde idrak merdivenlerinin yüceliklerinin çok altında kaldığı, hayal oklarının zirvesine ulaşamadığı o gıpta, sürür, nimet ve sevince bizleri kavuşturmasını isteriz. Mahşerin dehşetinden kurtulup Firdevs cennetinin nimetine kavuştuktan sonra “hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin hatırına gelmeyen”²⁵ nimetlere ulaşmasını isteriz.

Beşeriyetin en hayırlısı peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, onun tertemiz ev halkına, hidayetin rehberi ve karanlığı aydınlatan lamba konumundaki temiz ashâbına salât ve selâm olsun.

(Bazılarının dinden yüz çevirmesi)

Bundan sonra, ben kendi yaşitlarından zekâ ve anlayış yönüyle üstün olduğumu iddia eden birtakım kimseler gördüm. Bunlar,

²⁵ Buhârî, 4780; Müslim, 2824; Tirmizî, 3474; Neseî, *el-Kübrâ*, 11019; İbn Mâce, 4328; Ahmed, *el-Müsned*, 10017; İbn Hibbân, *Sahih*, 369.

İslâm'ın ibadetlerden olan vazifelerini terk ediyor, dinin namaz kılmak ve yasaklardan kaçındıran emirlerini hakir görüyor, şeriatın emirlerine ve sınırlarına ehemmiyet vermiyor, onun durulmasını istediği yerde durmuyorlar. Aksine çeşitli zan ve şüphelerle din bağından tamamen çıkmış bulunuyorlar. Bu konuda onlar, “*Allah'ın yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermeye çalışan, ahireti inkâr eden*”²⁶ bir topluluğa tabi oluyorlar. Hâlbuki bunların küfürlerinin Yahudi ve Hıristiyanlar gibi kulaktan dolma ilimler ve alışkanlıktan kaynaklanan taklitten başka dayandığı bir şey yoktur. Çünkü Yahudi ve Hıristiyanların çocukları İslâm dininin dışında büyümüşler, babaları ve dedeleri de aynı yolu izlemişlerdir. Din ve mezhepler üzerinde araştırma yapan bid'at ve hevâ ehli bir grup araştırmacıda olduğu gibi onların da doğru yoldan çıkaran şüphenin yol açtığı sürçmeden kaynaklanan nazari araştırmadan ve serap parıltısı gibi aldatıcı hayallere kanmadan başka bir dayanakları yoktur.

(Felsefecilerden gelen muteber haller)

Onların küfre sapmalarının asıl kaynağı Sokrat, Hipokrat, Efâtun, Aristoteles ve emsalleri gibi önemli isimleri duymuş olmalarıdır. Bu filozoflara tabi olan ve bu sebeple sapıtanlardan bir topluluğun, onların akıl vasıflarını, usullerinin güzelliğini; hendese, mantık, tabiat ve ilahiyat hakkındaki ilimlerinin inceliğini; üstün zekâ ve anlayışa sahip oldukları için gizli meseleleri ortaya çıkarmada başkalarına üstün geldiklerini abartarak anlatmalarıdır. Bununla beraber bu filozoflar, olgun akla ve birçok fazilete sahip olmakla beraber, şeriatları ve dinleri inkâr etmişler, din ve mezheplerin tafsilatını kabul etmemişlerdir. Onlar, dinlerin bir araya getirilmiş hükümler ve aldatıcı hilelerden ibaret olduğuna inanmışlardır.

Önceki filozofların akideleri, bu anlatılanları işitenlerin tabiatlarına uygun düşünce, kendi anlayışlarına göre faziletli topl-

²⁶ Hüd sûresi, 19. Ayet.

-BİRİNCİ MESELE-

ÂLEMİN KADİM (KADİM OLMAK, EVVELİ OLMAMAK) OLDUĞUNA DAİR FİLOZOFLARIN GÖRÜŞLERİNİN İPTAL EDİLMESİ

Filozofların Görüşlerinin Tafsilatı

Filozoflar âlemin kadîm/kadîm olması hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Önceki ve sonraki filozofların büyük çoğunluğu, âlemin kadîm olduğu hususunda görüşleri karar kılmıştır. Onlara göre âlem; illetinin sebeple, ışığın güneşle beraberliği gibi yüce Allah'la beraber, O'nun eseri ve zaman olarak O'ndan geri kalmayarak var olmuştur. Yaratıcının âleme olan önceliği ise illetin malule olan önceliği gibidir, bu da zaman bakımından değil, zât ve rütbe bakımından bir önceliktir. Eflâtun'un (m.ö. 427-347) şöyle söylediği hikâye edilmiştir: “*Âlem, var edilmiş ve sonradan yaratılmıştır.*” Sonradan onun bu sözünü yorumlayanlardan bazıları, âlemin yaratılmışlığının onun inancı olduğunu kabul etmemişlerdir.

Câlinüs (Câlinûs) (ö. 200) ömrünün sonlarında, “*Câlinûs'un İnanıldığı Görüş*” adını verdiği kitapta, bu mesele hakkında tevakkuf ederek, âlemin kadîm mi yoksa yaratılmış mı olduğunu bilmediğini ifade etmiştir. Belki de o, bunun mümkün olmayacağına delalet etmek üzere böyle söylemiştir. Çünkü bu durum ondan kaynaklanan bir noksanlık değildir. Bilakis, bu meselenin haddizatında akıllara zor gelmesinin bir neticesidir. Lakin bu, fi-

Biz şöyle deriz: Bu, “Âlemin mevcudiyeti bakımından öncelik ve sonralık birbirine zıttır, buna göre onların eşit oldukları nasıl iddia edilebilir?” diyen kimsenin görüşü gibidir. Şu kadar var ki onlar, farklı vakitlerin, varlığın imkânı ve varlıkta bulunması tasavvur edilebilen her maslahata nispetle benzer olduğunun bilindiğini iddia ediyorlarsa, aynı şekilde yerlerin, konumların, mekânların ve yönlerin de hareketin kabulüne ve onunla alakalı her maslahata nispetle eşit oldukları da bilinir. O halde onlara göre, bu benzerlikle beraber farklılık iddiası caiz oluyorsa, aynı şekilde, hasımları için de haller ve heyetlerin farklılığı iddiası caiz olur.

Filozofların Delillerinin Aslına Yapılan İkinci İtiraz:

Şöyle denir: Siz kadim olan zattan, sonradan olan herhangi bir şeyin meydana gelmesini uzak görüyorsunuz, bunu itiraf edip kabul etmek zorundasınız. Çünkü âlemde bir takım hadiseler ve bunların da sebepleri vardır. Hadiseler sonsuza kadar birbirine dayanacak olursa, bu muhaldir ve akıllı birinin inanacağı bir şey değildir. Eğer bu mümkün olsaydı, Yaratıcının mevcudiyetini kabul ve mümkün varlıkların kendisine dayandığı vacip bir varlığı ispat etmeye ihtiyaç duymazdınız. Hadiselerin zincirleme olarak gidişinin nihayet bulduğu bir taraf varsa İşte o kadim olur. Bu takdirde kendi asıllarına göre, kadimden, sonradan olanın meydana gelmesinin caiz olması zaruri olur.

Eğer şöyle denilirse: Biz, her ne olursa olsun, sonradan olanın kadimden meydana gelmesini uzak görmüyoruz, aksine sadece sonradan olanların ilkinin kadimden meydana gelmesini uzak görüyoruz. Çünkü var olmayı tercih etme hususunda sonradan olma durumu kendinden önceki durumdan ne belli bir vakit, ne âlet, ne şart, ne tabiat, ne maksat, ne de herhangi bir sebeple ayrılır. Eğer bu, sonradan olanların ilki değilse, o takdir-

-İKİNCİ MESELE-

ÂLEM, ZAMAN VE HAREKETİN EBEDÎ OLDUĞU HAKKINDAKİ FİLOZOFLARIN GÖRÜŞLERİNİN İPTAL EDİLMESİ

Bu meselenin birinci meselenin devamı olduğu bilinmelidir. Çünkü filozoflara göre âlem, varlığının evveli bulunmayan bir ezeli olduğu gibi nihayeti olmayan bir ebedidir. Âlemin bozulması ve fena bulması tasavvur edilemez. Hatta ezelden beri vardır ve ezeli olması aynı şekilde devam edecektir.

Onların, âlemin kadîm olduğuna dair zikrettiğimiz dört delili, ebedilik hakkında da caridir. Dolayısıyla âlemin ebedî olduğuna dair yapılacak itiraz, kadîm olduğuna dair yapılan itirazlardan farksızdır. Çünkü onlar şöyle demektedirler: “Âlem illetlidir, illeti ise hem ezeli hem de ebedidir. Dolayısıyla illetli, sebeple beraberdir.” Yine şöyle derler: “İlet değişmedikçe illetli/illetli değişmez.” Sonradan yaratılmışlığın imkânsızlığını İşte bu görüşlerine bina etmişlerdir. Bu durum aynıyla âlemin son bulması hakkında da caridir. İşte filozofların izledikleri İlk yol budur.

Filozofların izlediği ikinci yol: “Âlem yok olursa, yokluğu varlığından sonra gelmiş olur. Bu durumda yokluk için “sonralık” meydana gelir, bu da zamanın var olduğunun ispatıdır.”

Filozofların izlediği üçüncü yol: Var olma imkânı kesilmez/ devamlıdır. Böylece imkâna muvafık olarak mümkün varlığın da bulunması caiz olur. Şu kadar var ki bu delil kuvvetli değildir. Çünkü biz âlemin kadîm olmasını muhal saydığımız halde eğer yüce Allah onu sonsuz kılacaksa ebediliğini muhal görmeyiz.